

Saidova Zokira Tolibovna
Buxoro davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti
zakira.s.t@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINFDA SHE'RNI LINGVISTIK TAHLIL QILISHNING ASOSIY BOSQICHLARI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda she'riy-poetik matnni lingvoestetik tahlil qilish asosida ta'lim-tarbiya tizimi omillari va ularning ta'siri qiyosiy-tipologik pozitsiya nuqtai-nazaridan aniqlashtirishning ijobiy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: badiiy-estetik, ruhiy-ijtimoiy, o'xshatish, qarama-qarshi qo'yish, qiyoslash, shartli ko'chma nom bilan atash, metaforik tasvir usullari.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА СТИХОТВОРЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация. В статье подчеркивается позитивное значение выяснения факторов образовательной системы и их влияния с точки зрения сравнительно-типологической позиции на основе лингвоэстетического анализа поэтического текста в начальных классах.

Ключевые слова: художественно-эстетическое, духовно-социальное, сравнение, противопоставление, сравнение, именование условным местоимением, способы метафорического изображения.

THE MAIN STAGES OF LINGUISTIC ANALYSIS OF A POEM IN PRIMARY SCHOOL

Annotation. The article emphasizes the positive significance of identifying the factors of the educational system and their influence from the point of view of a comparative-typological position based on a linguaesthetic analysis of a poetic text in elementary grades.

Key words: artistic-aesthetic, spiritual-social, comparison, contrast, simile, naming with a conventional pronoun, methods of metaphorical depiction.

Dunyo mamlakatlarida yirik globallashuv jarayoni davom etayotgan bir davrda yurtimizda ham turli siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy islohotlar davri boshlanmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish davr talabiga aylanmoqda. Tadqiqotning dolzarbligi va zarurati mana shu mantiqdan kelib chiqadi. Zero, "yoshlarimizning bilimi va imkoniyatlarini Vatanimiz ravnaqi yo'lida birlashtirish bugungi zamon pedagogikasining oldiga qo'yilgan maqsadlaridan asosiysidir". Binobarin, mamlakatimizda kommunikativ kompetentsiyaning she'riy matnlarni lingvoestetik tahlillari rivojlanishi muammosiga gumanitar fanlar olimlarining qiziqishi yildan - yilga ortib bormoqda.

Rus olimasi L. V. Kuteva badiiy matnlarni lingvoestetik tahlillari xususida "...inson ma'naviy rivojlanishining asosi, uning o'zini o'zi anglash vositasi bo'lib, lingvistik, estetik va axloqiy jihatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir", -deb ta'kidlaydi.

Bolaning adabiyotni san'at turi sifatida tushunishiga qaratilgan badiiy matnni lingvoestetik tahlil qilish muammosini hal qilish boshlang'ich maktabda o'zbek tili va adabiyotini bir-biriga yaqinlashtirishni o'z ichiga oladi. Umuman olganda, zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan badiiy matnni lingvoestetik tahlil qilish muammosi doirasida ilgari surilgan va isbotlangan g'oyalar va tezislarni muhim nazariy va empirik material bo'lib, lingvoestetik metodologiyani yaratishga yaqinlashishga imkon beradi. Keling shu borada kengroq to'xtalib o'tsak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining til ta'limi mazmunida aniq ifodalangan lingvistik, nutqiy va shaxsiy rivojlanish jihatlari buni til shaxsini tarbiyalash bilan bog'liq holda ko'rib chiqishga imkon beradi. Shu sababli, maktabda o'quv jarayonini ona tilining estetik funksiyasi bolada grammatik, kommunikativ va estetik fakt sifatida til hodisasining ko'p funksionaliligi to'g'risida to'g'ri tasavvur hosil qilishga yordam beradigan tarzda tashkil etish muammosi bugungi kunda eng dolzarb bo'lib qolmoqda.

Psixologik-pedagogik nuqtai nazardan, ta'lim jarayonini takomillashtirishning asosiy tendentsiyalari yodlash funksiyasi sifatida o'rganishdan aqliy rivojlanish jarayoni sifatida o'rganishga, o'rganish uchun tashqi motivatsiyadan ichki axloqiy va irodaviy tartibga solishga o'tish bilan tavsiflanadi.

Shu bilan birga, bir tomondan, an'anaviy o'qitish takomillashtirilmoqda, reproduktiv xarakterdagi didaktik vazifalarga va berilgan namunalarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, boshqa tomondan, o'quv jarayoniga o'quvchilarning o'quv-tadqiqot faoliyati, rolli o'yinlar va simulyatsiya modellari va boshqalarda ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuv amalga oshirilmoqda.

Bu hodisalar zamonaviy boshlang'ich maktablarda o'qish metodikasini ham, maktab yoshidagi kichik yoshdagi bolalarni so'z san'ati sifatida adabiyot bilan tanishtirish jarayonini ham xarakterlaydi.

Boshlang'ich sinflarda she'riyatni lingvistik tahlil qilish metodikasi bolalarda tilni shunchaki muloqot vositasi sifatida emas, balki badiiy ifoda vositasi sifatidagi tushunchalarini rivojlantirishga qaratilgan. Boshlang'ich maktabda she'rlarni tahlil qilish she'rni o'ziga xos qilib qo'yuvchi va o'quvchiga ta'sir o'tkazish imkonini beruvchi lingvistik xususiyatlarni aniqlash va bolalar bilan muhokama qilishni o'z ichiga oladi. Metodika so'z, ibora, obraz, ritm, qofiya va she'riy nutqning boshqa elementlari kabi til birliklari hamda ularning she'rdagi vazifalari bilan bosqichma-bosqich va vizual tarzda tanishtirishga asoslanadi.

Boshlang'ich sinflarda she'riy matnlarni o'rganish, avvalo, bolalarning o'zlariga xos dunyoqarashini shakllantiradi. She'rlar bolalarga nafaqat tilning tuzilmasini o'rgatadi, balki ularning his-tuyg'ularini ifoda etishiga, xayoloti va tasavvurlari rivojlanishiga yordam beradi. She'riy matnlar orqali o'quvchilar quvnoq va kulgili hikoyalarni, go'zal tasvirlarni, tabiatni, insonni, vatanni va sevgi mavzularini o'rganadilar. She'riy matnlar o'quvchilarning so'z boyligini oshiradi, lug'atni boyitadi, yangi so'zlar va iboralar bilan tanishtiradi. Shuningdek, she'riy asarlar o'quvchilarning bayon qilish, tasvirlash, kuzatish va tahlil qilish kabi ko'nikmalarini rivojlantiradi. She'rlar bolalarni o'z fikrini aniq, lo'nda va mazmunli ifoda eta olishga o'rgatadi.

She'rlar orqali qadriyatlarni o'rgatish, she'riy matnlar bolalarga nafaqat tilni, balki jamiyatdagi muhim qadriyatlarni ham o'rgatadi. O'quvchilar she'rlar orqali insoniy his-tuyg'ular, do'stlik, vatanparvarlik, sevgi, tabiatga bo'lgan hurmat kabi qadriyatlarni o'rganadilar. She'riy matnlar, ayniqsa, bolalar qalbida jamoa ruhini, tenglikni va adolatni targ'ib qiladi. She'riy nutqni ohang jihatidan ma'lum bir tartibga solish vositalari ritm (bir-biriga monand kichik bo'laklarning izchil va bir me'yorda takrorlanib kelishi) va qofiya (misralarning oxirida keladigan ohangdosh so'zlar) hisoblanadi. She'rni o'qiganda kichik yoshdagi o'quvchilar tabiat va jamiyat voqea-hodisalarining poetic tasviridan hayajonlanishlari muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda she'r tarzida yozilgan hikoyalar, ertaklar, ya'ni she'riy asarlar va lirik she'rlar o'qitiladi.

Boshlang'ich maktabda she'rni lingvistik tahlil qilishning asosiy bosqichlari va yondashuvlari:

1. Dastlabki idrok va hissiyot ishtiroki:

- She'rni ovoz chiqarib, yaxshisi bir necha marta, intonatsiyaga mos keladigan tartibga solish bilan o'qish;

- She'r uyg'otgan birinchi taassurot, his-tuyg'ular va tasavvurni muhokama qilish;

- Asosiy mavzu va motivlarni aniqlash.

Bolalarga ta'lim berish jarayonida hissiy taassurotni mantiqiy talqin bilan almashtirmaslik kerak, balki unga tayanish kerak: birinchi idrok paytida badiiy shaklning qanday mazmunli tomonlari o'tkazib yuborilganligini tushunishga harakat qilish maqsadga muvofiq. Estetik aks

ettirish jarayoni tegishli nazariy va adabiy g'oyalarga tayanib, adabiy va lingvistik-estetik tahlilning ma'lum usullariga amal qiladigan, lekin hali bu nazariy g'oyalar va tahlil usullarini o'rganish obyektiga aylantirmagan o'qituvchining o'zidan kelib chiqishi kerak.

2. Lingvistik vositalar tahlili:

So'zlar va iboralar:

- G'ayrioddiy, chiroyli yoki yorqin so'z va iboralarni aniqlash;
- Ularning mazmuni va matndagi rolini muhokama qilish;
- Sinonim va antonimlarni topish;
- Rasmlar: she'rda yaratilgan asosiy obrazlarni aniqlash (masalan, tabiat, odamlar, hayvonlar tasvirlari);
- Ushbu tasvirlar so'zlar va iboralar yordamida qanday yaratilganligini muhokama qilish;
- Tasvirlarni real narsa va hodisalar bilan solishtirish.

Bolalarda adabiyotdagi ma'naviy boylikni rivojlantirish kerak. Barcha nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar ana shu asosiy vazifa uchun shakllanadi. Shunday ekan, ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirish mantig'ini so'z san'ati sifatida adabiyot haqidagi bilimlarni o'zlashtirish mantig'i bilan muvofiqlashtirish vazifasi muhim sanaladi.

Ritm va qofiya:

- She'rning ritmini aniqlash;
- Qofiyali so'zlarni aniqlash va ularning she'r musiqiyligini yaratishdagi rolini tahlil qilish.

Shaxsning lingvistik qobiliyati psixolingvistikada nutq faolligini ta'minlovchi mexanizm sifatida qaraladi. Tildan foydalanish bilan bog'liq nutq faoliyati inson hayotidagi eng muhim jihatlardan biri - fikrlash, bilish, o'rganish. Tilning shaxsni shakllantirishdagi rolini muhokama qilish "lingvistik shaxs", "lingvistik qobiliya", "lingvistik ong", "lingvistik tafakkur" tushunchalaridan foydalanishdan iborat.

Badiiy matnni lingvoestetik tahlil qilishning didaktik jihatidan iboratki, u boshlang'ich sinf o'quvchisiga dastlab o'qituvchi rahbarligida, so'ngra asar mazmunini mustaqil anglab, uning badiiy fazilatlarini baholashga yordam beradigan usuldir. Bu butun jarayon uning o'qish pozitsiyasini shakllantirish va lingvistik shaxsni shakllantirish doirasida tashkil etilgan. Stilistik figuralar (bolalar uchun ochiq shaklda):

- Taqqoslash, metafora, shaxslashtirish nima ekanligini tushunish (atamalarini ishlatmasdan);
- Matndan bu raqamlarga misollar topish.

3. Shakl va mazmun o'rtasidagi bog'liqlik:

- Tanlangan lingvistik vositalar muallifga o'z fikrlari va his-tuyg'ularini ifoda etishga qanday yordam berishini muhokama qilish;
- She'r tili tasodifiy emas, balki ma'lum bir ta'sirga erishish uchun ehtiyotkorlik bilan tanlanganligini tushunish.

4. Ijodiy ish:

- She'rni o'z so'zlaringiz bilan takrorlashga urinish;
- Berilgan mavzu bo'yicha qisqa she'rlar yoki parchalar tuzish;
- She'r uchun rasm chizish, uning tasvirlarini tasvirlash.

Misol:

Bahor haqidagi she'rni tahlil qilganda tabiatni tasvirlovchi so'zlarga e'tibor qaratish mumkin: "quyosh", "tomchilar", "ko'katlar", "qushlar". Bu so'zlar qanday qilib bahor tasvirini yaratishi, qanday his-tuyg'ularni uyg'otishini muhokama qiling. Keyin bolalarni matnda taqqoslash yoki metafora topishga taklif qilishingiz mumkin, masalan, "quyosh lampochka kabi porlaydi" (taqqoslash) yoki "shamol qanotlarida bahor keldi" (metafora). Bu lingvistik vositalar muallifga bahorning go'zalligi va quvonchini etkazishda qanday yordam berishi haqida bolalarning o'zlari xulosa chiqarishlari muhimdir.

Boshlang'ich sinflarda she'riy matnlar ustida ishlashda bir nechta metodik yondashuvlar qo'llaniladi:

a) She'ni tinglash va tushunish Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun she'ni tinglash va tushunish juda muhim. O'qituvchi avval she'ni o'quvchilarga baland ovozda o'qib beradi, keyin esa matnni tushunish bo'yicha savollar berishi mumkin. Bu bolalarga she'ning ma'nosini tushunishga, undagi obrazlarni va tasvirlarni his qilishga yordam beradi.

b) She'ni o'qish va takrorlash. She'ni takroran o'qish, unga qo'shimcha ravishda, o'quvchilarga o'z fikrlarini ifoda tishga yordam beradi. Bu usul orqali bolalar o'zlari uchun yangi so'zlar va iboralarni o'rganadilar. She'riy matnni yodlash bolalar xotirasini rivojlantiradi, tilni o'zlashtirish arayonini yanada samarali qiladi.

d) She'ni tahlil qilish. She'ni tahlil qilish orqali o'quvchilar uning tuzilishi, ritmi, she'riy elementlari va obrazlarini o'rganadilar. O'qituvchi she'ni qismlarga ajratib, har bir bo'limning ma'nosini izohlaydi. Bu metod o'quvchilarda tanqidiy fikrlash va kuzatish qobiliyatini shakllantiradi.

e) Yaratgan tasvirlar va obrazlar haqida suhbatlashish. She'rdagi tasvirlangan manzara, holatlar yoki qahramonlar haqida o'quvchilarga suhbat o'tkazish, ular bilan fikr almashish orqali bolalarning estetik sezgisi rivojlanadi. Ular she'rdagi tasvirlarning qanday qilib biror hissiy holatni yoki tushunchani ifodalashini tushunishga harakat qiladilar.

f) Yaratish va ijod qilish. She'riy matnlar ustida ishlashda o'quvchilarga o'z she'rlarini yozishga imkon berish ham muhimdir. Bu ular uchun ijodiy imkoniyat yaratadi va o'z fikrlarini ifodalashda erkinlik beradi. O'quvchilar tomonidan yozilgan she'rlar ularning tasavvurlari, his-tuyg'ulari va fikrlari asosida shakllanadi, bu esa ularning adabiyotga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Lingvistik material orqali muallifning fikr va his-tuyg'ularining dinamikasini ochib berish, o'quvchi badiiy matnning estetik funksiyasiga murojaat qiladi. Shu bilan birga, u o'zining ijodiy moyilligini rivojlantiradi, atrofdagi voqelik haqidagi bilimni takomillashtiradi va chuqurlashtiradi. Bu yerda muhim rol til shaxsi, atrof-muhit va ma'naviy ehtiyojlar rivojlanishining madaniy darajasini aks ettiruvchi sezgi va lingvistik qobiliyatga ega bo'ladi.

Xulosa. Badiiy matnni lingvo-estetik tahlil qilish badiiy asarga lingvistik va adabiy yondashuvlar o'rtasidagi optimal muvozanatni ta'minlaydigan pedagogik jihatdan mos tizim sifatida namoyon bo'ladi. Badiiy matnni lingvistik tahlil qilishning boshlang'ich nuqtasi tildir, uning pirovard maqsadi g'oyaviy mazmundir. Adabiy tahlil g'oyaviy mazmundan tilgacha boradi. Boshlang'ich ta'lim o'quvchi til birliklaridan, ular o'rtasidagi munosabatlardan foydalanadi va ularni birlashtirib, nutqiy faoliyatni o'zlashtiradi. Uning ma'lum bir tarbiyaviy vaziyatdagi faoliyati tushunish faoliyati bo'lib, u lingvistik vositalarni tahlil qilish orqali adabiy matnda mujassamlangan muallifning asosiy g'oyasini tushunish qobiliyatidan iborat.

Asosiy fikrlar:

- Tahlil boshlang'ich sinf o'quvchilariga tushunarli bo'lishi kerak, ularni atamalar bilan ortiqcha yuklamaslik kerak.
- Tahlil lingvistik vositalarning zerikarli ro'yxatiga aylanmasligi, balki she'ning ma'nosi va go'zalligini tushunishga qaratilganligi muhimdir.
- Tahlildan keyingi ijodiy ish bolalarga olgan bilimlarini yaxshiroq o'zlashtirish va mustahkamlashga yordam beradi.
- Boshlang'ich sinflarda she'ni lingvistik tahlil qilish metodikasi til va adabiyotga mehr-muhabbatni shakllantirishga qaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kuteva, L.V. (2005). Lingvoesteticheskiy analiz khudozhestvennogo teksta v nachal'noy shkole. Moskva: Pedagogika.
2. Safarova, N.O. (2022). Didaktik o'yinlarning samaradorligi. "O'zbekistonda ilm-fanning rivojlanish istiqbollari" xalqaro ilmiy-amaliy anjumani, 30 noyabr.
3. Vygotsky, L.S. (2001). Psixologiya iskusstva. Moskva: Labirint. (Qayta nashr, asosan bolalar adabiyotini tushunishga doir).

4. Turaeva, D. (2017). Badiiy matnni lingvistik tahlil qilish asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
5. Mavlonova, R. (2008). Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirishda she'riyatning o'rni. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi jurnali.
6. Bobojonov, B. (2010). Ona tili va adabiyot darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O'qituvchi.
7. Shabani, M. & Khatib, M. (2011). Child development and poetic expression in EFL classrooms. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 15, 2011, 3094–3099.
8. Kadyrova, M.S. (2021). She'rni tahlil qilishda lingvistik yondashuvlar. *Til va adabiyot ta'limi*, 1(3), 55–60.
9. Krashen, S. (2004). *The Power of Reading: Insights from the Research* (2nd ed.). Westport, CT: Libraries Unlimited. (Metodika va tilni o'rganish nazariyasi bo'yicha).
10. Nazarova, D.A. (2020). Boshlang'ich sinflarda poetik matnlar ustida ishlash metodikasi. Andijon davlat pedagogika instituti ilmiy jurnali.